

A HABSBERG GAZDASÁGPOLITIKA FŐBB IRÁNYVONALAI ERDÉLYBEN A 17. SZÁZAD VÉGÉN

Pierre Chaunu neves francia történész fogalmazása szerint Ausztriával csodákat művelt a 17. század vége. Ugyancsak ő mondja, hogy az 1699. évi békekötések után a klasszikus Európa kontinentális dimenziókat nyert, mindenekelőtt az oszmán uralom visszaszorításával. Chaunu szavai lényegi módosulásokra utalnak kontinensünk közép- és délkeleti szféráit illetően. Ezek a változások azonban igen bonyolult és ellentmondásoktól nem mentes folyamatnak voltak a következményei. Mind a magyar, mind pedig az egyetemes történetírás behatóan foglalkozott a jelzett változások főbb csapásaival, s ezért az alábbiakban csupán néhány kérdés hangsúlyozására szorítkoznánk, amelyek esetleg több figyelmet érdemelnek a Habsburg gazdaságpolitika vizsgálata kapcsán.

Ismeretes, hogy a Habsburg térhódítás a legszembetűnőbb változásokat éppen Erdély gazdasági életében idézte elő. Ha a birodalomban végbemenő eseményektől elvonatkoztatva szemléljük azt a hatalmas forrásanyagot, amely az Erdélyre zúduló óriási megterhelést illusztrálja, az az érzésünk támad, mintha Bécs egyetlen törekvése Erdély teljes gazdasági tönkretétele lett volna. De vajon érdekében állt-e az udvarnak ilyen tartalmú és jellegű politika? A válasz csakis egyértelmű nem lehet. Az általánosan elterjedt egyoldalú negatívista szemléletet nem kis mértékben táplálta az utóbbi évtizedek történetírása is a dolgok nem mindig objektív módon való vázolásával.

Az vitathatatlan, hogy a törökellenes háborúk alatt az Erdéllyel szemben alkalmazott gazdaságpolitika nagyon leegyszerűsített. Egyetlen törekvése, de nem szubjektív hatásoktól hajtva, hogy a helyi erőforrások maradéktalan kiaknázásával a törökellenes háborúhoz szükséges anyagi fedezet minél nagyobb hányadát előteremtse. Az adott körülmények között meg sem lehetett kísérelni azoknak a racionálisabb eljárásoknak gyakorlati alkalmazását, amelyek alapjául a bécsi kamara köreiből is ismert francia, holland vagy angol merkantilista elvek szolgáltak. Hans Lee Mikoletzky, Eva Prister, Hugo Hantsch írásaikban jelzik, hogy a császári kamara főbb tisztségviselői tisztában voltak a Johann Joachim Becher, Philipp Wilhelm von Hörnigk és Wilhelm von Schröder által kidolgozott elméletek fontosságával, anélkül azonban, hogy megtalálták volna alkalmazásuk módjait. Hugo Hantsch például azzal próbálja igazolni az udvar változatlan konzervatívizmusát a gazdasági kérdésekben, hogy az adott bonyolult nemzetközi viszonyok között mindent alá kellett rendelni a külpolitika követelményeinek, s nem volt ajánlatos újszerű gazdaságpolitikai kísérletezésekbe kezdeni. Ez különös fontossággal bírt a nemrég Habsburg fennhatóság alá került területek esetében. Következésképpen az udvar Erdély esetében alkalmazott politikájában nem történt lényeges változás azon túlmenően, hogy a háborús szükségletek súlya alatt az ország adója megsokszorozódott a török korszakhoz viszonyítva.¹ Ennek összege a császári katonaság eltartásához szükséges kiadásokkal együtt 1690-ben több mint 2 millió forintot tett ki, mikor a Lipót-féle diploma háború esetére 400 000 forintot irányzott elő.²

Súlyosbította a helyzetet, hogy az állandó pénzhiányon az udvari kamara szükségmegoldásokkal próbált segíteni, pl. az értéktelen réz- és bőrpénz használatával vagy a katonaság felemésztette javak nyugtával való rekompenzálásával. Ez utóbbi eljárás csaknem

teljesen paralizálta a belső piacot, ugyanis az erdélyi parasztság nagy része ellenérték nélkül kénytelen megválni termékeitől, ami vásárlóerejének csaknem teljes megsemmisülését jelentette.

A fentiekhez járult még, hogy az adókiivetésnél rendszerint nem vették figyelembe az egyes területek teherbíró képességét, ugyanis hiányzott egy modernebb pénzügyi apparátus, amely lehetővé tehetné volna a terhek racionálisabb elosztását.

Ez a zűrzavar a 90-es évekre csaknem teljesen megghiúsította az adórendszer amúgy is idejétmúlt és nehézkes működését. A dolgok annyira jutottak, hogy 1690-ben kidolgozott tervében maga Caraffa tábornok, Erdély katonai főparancsnoka kénytelen az udvar figyelmeztetni, hogy az ország aránytalanul túl van terhelve, ami miatt a lakosság hajlik a császáriak elleni fellépésre. A tábornok szerint a terheket politikai megfontolásból is ajánlatos lenne csökkenteni.

A 90-es évek közepétől azonban, amikor Erdély katonai főparancsnoki tisztét Rabutin de Bussy generális vette át, a rugalmasabb eljárások helyett az erőszak fokozására tevődött a hangsúly, a bécsi gazdaságpolitika jelentős mértékben militarizálódott. A gyulafehérvári diétán részt vevő kolozsvári követek Csanádi Márton és Brassai Márton 1700. január 26-án kelt levelükben megdöbbenéssel közlik a város vezetőségével, hogy Rabutin továbbra is több mint egymillió forint adót követel annak ellenére, hogy a török-elleni hadműveletek befejeződtek, s az összeg „repartizálásánál” ő maga is jelen kíván lenni.³

A tábornok még a guberniumot is azzal vádolja, hogy megkísérli szabotálni az udvar utasításait. A gubernium ugyanis Wass György, a későbbi kolozsvári vicekapitány vezetésével küldöttséget menesztett Esterházy nádorhoz, hogy járjon közbe az udvarnál Erdély érdekében.⁴

A 17. század végi Habsburg-politika egy másik jellegzetes vonása, hogy a gazdasági tényezőket igyekezett politikai eszközként is felhasználni. A császári hatóságok előtt ugyanis ismeretes volt az erdélyi arisztokrácia meggyőződése, miszerint a török kiűzése az ő boldogulásának lehetőségeit teremtette meg. Ez a meggyőződés természetesnek tűnt, mivel a Lipót-féle diploma az uralkodó körök érdekeit helyezte előtérbe. Megerősítette a fejedelmi korszak adományleveleit és törvényeit, kilátásba helyezte, hogy a fiskális birtokokat a császár az arra érdemeseknek adományozza.⁵ A diploma ígéreteire alapozva az erdélyi rendek főbbjei igyekeztek a beígért privilégiális jogokat maguknak biztosítani. Az udvari kamara ezzel szemben igyekezett az erdélyi arisztokrácia törekvéseit a bécsi udvar javára kamatoztatni. A regálék, vagyis a császári kamara birtokába jutott vagyon, kereskedelmi és ipari jellegű kiváltságok, harmincadok és más monopóljogok bérbeadásával tekintélyes anyagi eszköz birtokába jutott, minden nehézség nélkül. Egyben sikerült az arisztokráciát Bécs erdélyi hatalmának szisztematikus kiépítésében is felhasználni.⁶

Azonban azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a fiskus javainak bérbevételével az erdélyi főnemességnek is megvoltak a maga számításai. A kincstári jövedelmek bérleteinek megszerzésével igyekezett gazdasági és politikai pozícióit erősíteni. Erre a gazdasági bázisra támaszkodva szándékozott parírozni azt a nyomást, amely a 90-es években mind fenyegetőbbé vált Bécs irányából. E politika sikere érdekében lépések történtek a mágnások erőinek összefogására. Létrehozták a Societas Arendatoria elnevezésű társaságot, mely Erdély 27 földesurát tömörítette 79 000 forint tőkével. A társaság 1694-ben csaknem 9%-os kamatot tud tagjainak a befizetett összeg után juttatni más, a kincstári birtokokon élvezett előnyök mellett.⁷

Az erdélyi főnemesek azonban nem vették észre, hogy elgondolásuk nincs összhangban a bécsi udvari körökben mind nagyobb tért hódító merkantil elvekkel. Nem tudatosodott bennük, hogy Bécs szükségmegoldásként fogadta el az erdélyi arisztokráciának kedvező gazdaságpolitikát, s hogy e politika élettartamát az udvar érdekei és hosszabb távú elgondolásai határozzák meg. Ezt az erdélyi mágnások még akkor sem akarták elhinni, amikor a 90-es évek vége felé egyre több jel mutatott arra, hogy a bécsi kamara változtatni igyekezett addigi álláspontján.

A változások irányába mutatott az a protekcionista gazdaságpolitika, amelyet a kamarai hatóságok a 17. század utolsó éveiben mind erőteljesebben alkalmaztak Erdély ipari és kereskedelmi életének újjászervezése érdekében, az osztrák igényeknek és elképzeléseknek megfelelően. Azzal az ürüggyel, hogy veszélybe került a katonaság ellátásának biztosítása, Veterani tábornok utasítására a gubernium 1694. május 16-án megtiltotta az erdélyi marhakivitelt. A Bécsbe irányuló exportot azonban szabadon hagyták, ami végeredményben Erdély egyik legfontosabb bevételi forrásának mopolizálásával volt egyenlő.

Az erdélyi piacot még zártabbá tette a Havasalfölddel fennálló árucserre korlátozása. 1695-ben az udvari kamara utasítására a gubernium tudomására hozza Valentin Frank von Frankenstein szebeni királybírónak, hogy a katonai hatóságok kívánalmainak megfelelően korlátozni kell a kereskedelmi kapcsolatokat a szomszédos országokkal.⁸ 1697-ben rendelet jelent meg a Havasalföldről származó bor behozatalának korlátozásáról.⁹ 1698-ban tették közzé a rendeletet, miszerint iparcikket Erdélybe behozni csak az osztrák tartományokból szabad.¹⁰

Az erdélyi kézműipar szempontjából sokkal nagyobb jelentőséggel bírt az 1702 júliusában közzétett császári dekrétum, miszerint a következő év elejétől nem engedélyezik a gyapot, fejtő és más textíliák, valamint nyersbőrök és azok kidolgozásához szükséges vegyi anyagok importját. Ugyanakkor duplájára emelték az Erdélyből kivitt nyersbőrök vámdíját.¹¹ A céhek egyetemes és erélyes tiltakozásának nem sok eredménye volt a Habsburg-hatóságoknál.

A 90-es évek második felére tehát mind nyilvánvalóbbá vált, hogy az udvari kamara Erdélyt régi státusával ellentétben, a Lipót-féle diploma előírásainak figyelmen kívül hagyásával a birodalom keleti tartományává kívánja kiépíteni. Semmi kétség nem fért ahhoz sem, hogy a Habsburg Birodalom minden összetevő részét Bécs érdekeit szolgáló szigorú és célratörő gazdaságpolitikai elképzelések szellemében próbálják újjászervezni.

Az 1697. évi események után – ryswicki békekötés, zentai csata – a bécsi udvar új irányú politikája felgyorsul. Ugyanis miután a háború mind a törökökkel, mind pedig a nyugati fronton véget ért, s enyhült a birodalomra nehezedő nyomás, lehetőség mutatkozott racionálisabb gazdaságpolitikai elgondolások bevezetésére. A merkantil elvek szellemében növekedett az udvar irányító és ellenőrző szerepe minden téren. Már nem volt szükség az erdélyi arisztokráciával szembeni óvatoskodásra sem. A 90-es évek végén a kamara saját kezelésbe vette az eddigi bérbe adott regálékát s kiterjesztette a kereskedelem feletti monopóliumot.¹² Ugyanakkor az 1699-ben és 1700-ban Erdélybe érkező kamarai bizottságok javaslatokat dolgoztak ki az ország gazdasági szerkezetének új elvek szerinti átalakításra. Tervek születtek az anyagi erőforrások feltérképezésére, megvizsgálták azok kibővítésének lehetőségeit, főleg a bányászat és kereskedelem terén. Pontos összeírásokat kezdeményeztek a lakosság vagyoni állapotáról az adózási alap realiztikusabbá tétele érdekében. Megkezdődött tehát az átmenet a régi feudalisztikus struktúráról egy modernebb, bürokratikusabb, de egyben a kor követelményeihez közelebb álló gaz-

dasági rendszerre, amely elengedhetetlen premisszája volt a klasszikus Európához való közeledésnek. Ez a folyamat objektív szükségszerűségként jelentkezett a Habsburg Birodalom életében és a keleti irányú térhódítás eredményeként fennhatósága alá került területek esetében. Ugyanis már igen kirívó a nyugat-európai térség és a Habsburgok uralta közép- és délkelet-európai zóna gazdasági és politikai fejlődése közötti különbség.

Nem véletlen, hogy a modern irányba való orientálódás erőteljesebben Bécs külkereskedelmi tevékenységében jutott kifejezésre. Az udvar nem csinált titkot abból, hogy a központi hatalom ellenőrző és irányító szerepét szándékában áll kiterjeszteni Délkelet-Európa gazdasági életére, a kameralisták által megfogalmazott merkantil elvek szellemében. Végső célkitűzés, hogy a Habsburg Birodalom a nemrég szerzett területekkel együtt bekapcsolódjon a klasszikus Európa gazdasági rendjébe. Bécs elképzeléseit nagyobb térségeket átfogó kereskedelmi társaságok létesítésének támogatásával igyekezett elérni. Felkarolta az olyan kezdeményezéseket, amelyek transzkontinentális kereskedelmi övezet kiformálását célozták az osztrák, a magyar és erdélyi területek beépítésével. Ezzel a felfogással összhangban volt az ismert földrajztudós és diplomata, Luigi Fernando Marsili gróf 1699-ben előterjesztett javaslata Erdély kereskedelmi lehetőségeinek értékesítéséről. A javaslat már nem a régi görög vagy szász kereskedő társaságok óhajait tartotta szem előtt, hanem a Habsburg Birodalom általános érdekeit. „Introduzione della linea geografica e di commercio fra l'Asia e l'Europa per Ungheria” című munkájában Marsili hangsúlyozza, hogy Erdély számos folyójával kapcsolódik a magyar területekhez, valamint a Duna térségéhez, ami kiterjedt, életképes kereskedelmi zóna létesítését teszi lehetővé. Marsili azt is hangsúlyozta, hogy e térség nyújtotta adottságok a tengeri hatalmakkal való konkurencia eszközeiként is használhatók, hiszen a Duna alkalmas a kereskedelmi forgalom biztosítására Európán keresztül. A terv megvalósítása azonban egy nagyhatalom védnökségét is igényli. Természetesen Marsili a Habsburg Birodalomra gondol.¹³

Marsili elgondolásaival rokon vonásokat mutat Bethlen Miklós terve is egy felállítandó kereskedelmi társaságról, amit azonban az erdélyi diéta nem tartott célszerűnek.

Úgy tűnik, hogy a fenti elgondolások a gazdag londoni kereskedő, Sedgiewich Zakariás vállalkozásában szintetizálódtak, aki nagyvonalú tervet dolgozott ki az Anglia és Perzsia közötti kereskedelem lebonyolítására az európai kontinensen keresztül. Az 1699 márciusában Bécsben aláírt egyezmény értelmében Sedgiewich útvonala átszeli a Habsburg területeket – Magyarországgal és Erdéllyel együtt.

Ezek a tervek, s a velük kapcsolatosan érvényesülő elgondolások már egy tudatosan épített új minőség felé mutatnak az európai gazdasági életben. E jelenségre utalva jegyezte meg N. Iorga, a neves román történész „Geschichte des Osmanischen Reichs” című munkájában, hogy Ausztria felismerte a 17. század végi Európa követelményeit s igyekezett meg is felelni a kor kihívásának. Ezzel szemben a török érdekszférában maradt területek felett szinte nyomtalanul vonultak el az évtizedek. A Chauau által emlegetett csoda előidézéséből tehát Ausztria is kivette a részét.

A spanyol örökösödési háború és a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc lefékezett Délkelet-Európában egy kibontakozásnak indult folyamatot, amely jellegénél fogva összhangban volt a kontinens általános tendenciájával.

Jegyzetek

- 1 Magyar Országos Levéltár, Archiva gubernium Transylvanicum, F. 43. Libri conceptum regii hungarici et latini, vol. I. 1366. Idem F. 46, generalia in politicis nr. 309.
- 2 *R. Várkonyi Ágnes*: Erdélyi változások. Budapest, 1984. 476.
- 3 Kolozsvár–Napocai Állami Levéltár, Kolozsvár város levéltára, fsc. II. 366. sz.
- 4 Arch. Gub. Trans. F. 43. vol. III. 63–64.
- 5 *R. Várkonyi Á.*: i. m. 204.
- 6 *Takáts Sándor*: Külkereskedelmi mozgalmak hazánkban I. Lipót alatt. In: Magyar Gazdaságtörténeti Szemle (Budapest) 1899, 347., Kolozsvári Állami Levéltár, Szentkereszty család lvt., missiles, 1701. okt. 20.
- 7 Arch. Gub. Trans. F. 41. Protocolla sessionalia vol. I. 128–130.
- 8 Szebeni Állami Levéltár, Documenta litteralia I. 49. sz.
- 9 Idem, Protocolla magistr. vol. IV. 83.
- 10 Idem, Collectia Post. 1683 L. 73. sz.
- 11 Arh. Gub. Trans., F. 46. in politicis, 482. sz., *Karlovsky Endre*: Erdély iparosai az 1702-iki védvámokról. In: Magyar Gazdaságtörténeti Szemle (Budapest) 1897. 419–423.
- 12 *Takáts S.*: i. m. 344.
- 13 *Cernovodeanu Paul*: Mercantilist projects to promote Transylvania's foreign trade at the beginning of the Habsburg domaination. In: The Journal of European Economic History (Roma) 1972. vol. I.